

Hradenie nákladov environmentálneho charakteru

Mnohé verejné diskusie po novembri 1989 naznačovali, že situáciu v oblasti životného prostredia u nás možno považovať za jeden z kľúčových politických problémov a hovorilo sa o naliehavosti obratu v starostlivosti, ochrane i tvorbe životného prostredia. Zmenu systému riadenia v tejto oblasti nemožno uskutočniť zo dňa na deň, ale už prvé kroky v tomto procese poukazujú na niektoré problémy, s ktorými sa uplatňovanie tohto systému asi v praxi stretne. Dôležité je, aby pripravované zmeny vychádzali z analýzy príčin neracionálneho správania sa našich podnikov k životnému prostrediu v minulosti.

Vieme, že znehodnotené životné prostredie neprináša spoločnosti len problémy sociálneho charakteru, ale i výrazné ekonomické problémy, ktoré sa viažu k veľkosti vytvorenia i použitia národného dôchodku. Časť národného dôchodku musíme totiž vynakladať na odstraňovanie negatívnych dôsledkov výroby, alebo na budovanie environmentálnych stavieb, ktoré by mali zamedziť zhoršovaniu stavu životného prostredia v budúcnosti. Takéto stavby predstavovali pre naše výrobné podniky značné nákladové zaťaženie a žiaden alebo len nízky prírastok zisku. Preto sa nemôžeme čudovať, že podniky dosiaľ radšej platili pokuty, ako sa púšťali do investičných akcií environmentálneho charakteru a znášali ešte i problémy spojené s investičnou výstavbou. K takémuto správaniu sa podnikov prispievala i skutočnosť, že negatívny environmentálny dopad výrobnej činnosti ekonomické výsledky podniku neznižoval, znečisťovateľ mal zväčša len také isté problémy ekonomického a sociálneho charakteru ako aj okolité subjekty. Efekt podniku, ktorý realizoval investičnú akciu na zlepšenie stavu životného prostredia bol menší, ako bola suma efektov, ktoré sa prejavili u všetkých ostatných subjektov danej oblasti.

Pozrime sa na jednu z takýchto investičných akcií cez údaje (oddelenia ŽP v Slovnafte) charakterizujúce jej efektívnosť v rokoch 1974-87. Pôjde o „Hydraulickú ochranu podzemných vôd“ (HOPV), ktorá mala vylúčiť šírenie znečistenia podzemných vôd ropnými odpadmi z podlažia areálu podniku Slovnaft.

Ekonomická efektívnosť HOPV pre Slovnaft v dôsledku spracovania zachytených ropných látok a možnosti použitia vody zachytenej v HOPV na chladiace účely predstavovala v podniku výšku 0,097 Kčs. Znamená to, že jedna koruna investície priniesla podniku 9,7 haliera ročne a celková suma vynaložených investičných nákladov sa podniku vrátila za 10,3 roka.

Úplne inak však vyzerá situácia, keď hodnotíme celkový ekonomický prínos tejto investičnej akcie, teda nielen to, čo získa výstavbou HOPV podnik. Za najvýznamnejší prínos možno pokladať obnovu II. vodného zdroja a odvrátenie eko-

nomické škody, ktorá by mohla vzniknúť znečistením úžitkovej vody únikom ropných látok do podlažia. Zohľadnenie týchto efektov predstavuje celkovú efektívnosť HOPV vo výške 13 109,8 Kčs. Ani spresnenie výpočtu (zložitá pre nedostatok údajov) by podľa nás nejako výrazne neovplyvnilo súvislosť medzi efektívnosťou HOPV meranej na podnikovej a na celospoločenskej úrovni. Efektívnosť HOPV je pre Slovnaft v porovnaní s celkovým spoločenským prínosom tejto stavby, ako i s efektívnosťou výrobných investícií v chemickom priemysle nízka.

Relatívne nízku efektívnosť environmentálnych investícií z podnikového hľadiska mohla v niektorých prípadoch ovplyvniť aj skutočnosť, že mnohé náklady vyvolané negatívnou činnosťou podniku sa nehradili zo zdrojov podniku, ale zo zdrojov spoločnosti. Sú to napríklad náklady, ktoré štát hradil v súvislosti s rastom chorobnosti obyvateľstva. Nemalú úlohu v prípade nízkej podnikovej výhodnosti stavieb na ochranu ŽP zohrávali i „ceny“, ktoré platili podniky za odber úžitkovej i pitnej vody a použitie iných zložiek prírodného bohatstva aj nízke platby za prekračovanie limitov znečistenia príslušnej zložky životného prostredia.

Podobne ako pri meraní efektívnosti environmentálnych investícií, dostali sme v minulom období i skreslený pohľad na efektívnosť výroby určitého podniku - znečisťovateľa. Pri jeho celkovom hodnotení sme totiž nezohľadnili negatívne dôsledky sociálneho charakteru, ktoré vyplynuli z jeho výrobnej činnosti a teda ani náklady, ktoré hradil štát na ich odstránenie. Keby sme do výsledku výroby i nákladov započítali aj tieto položky, ukázalo by sa, že výroba je drahšia a menej efektívna, ako sa nám to javilo pri meraní efektívnosti tradičnými ukazovateľmi používanými v centrálne riadenej ekonomike.

Niektoré zákony prijaté u nás po roku 1989 svedčia o tom, že v oblasti starostlivosti o životné prostredie nastane výrazný obrat. Napríklad zákony o podniku i o podnikaní občanov hovoria, že výrobný podnik je zodpovedný za dôsledky svojej

výrobnej činnosti a z vlastných zdrojov odstraňuje škody spôsobené na životnom prostredí. Opatrenie podniku môže mať investičný charakter a tak k znehodnocovaniu životného prostredia ani nedôjde. Iný možný zodpovedný prístup by mohol spočívať v tom, že ak podnik nebude realizovať spomínané opatrenia, bude sa musieť prostredníctvom platieb (pokút) podieľať na tvorbe fondov na rôznych úrovniach starostlivosti o životné prostredie.

Myslíme si, že výrobný podnik by mal uhradiť celkovú ekonomickú škodu (ujmu), ktorú vyvolal svojím výrobným procesom, prípadne výrobkami v dôsledku znehodnocovania určitej zložky životného prostredia. Potom by nemal vzniknúť výrazný rozdiel medzi efektívnosťou environmentálnej investície z hľadiska podnikovej či národohospodárskej úrovne. Práve rovnosť medzi nákladmi, ktoré musí podnik vynaložiť v dôsledku jeho negatívneho vplyvu na ŽP, a nákladmi na odstránenie prvotných i sekundárnych škôd, ktoré spôsobil, môže zabezpečiť vysokú účinnosť riadenia starostlivosti o životné prostredie. Objektívnym základom pre stanovovanie výšky nástrojov ekologickej hospodárskej politiky by mala byť výška ekonomickej škody, ktorá môže vzniknúť činnosťou daného podniku. Od nej by sa mala odvíjať výška poplatkov a pokút za znečisťovanie životného prostredia.

No rovnosť sumy platieb, ktoré by stáli podnik, ak by realizoval environmentálne opatrenia, s nákladmi na odstránenie celkovej ekonomickej škody, ktorú spôsobil, nie je ešte postačujúca na to, aby sa podnik voči životnému prostrediu správal skutočne racionálne. Na to musí byť v systéme starostlivosti o životné prostredie obsiahnutá sieť pozitívnych stimulov, napríklad prémie za znižovanie znečisťovania pod určitý limit. Pre podnik by malo byť ekonomicky výhodnejšie environmentálnu investíciu realizovať, ako uhrádzať spomínané sankčné platby. Ani výrazný zvrät v systéme riadenia starostlivosti o životné prostredie však ešte nemusí znamenať, že jeho stav sa u nás v blízkej budúcnosti výrazne zmení. Táto myšlienka a zároveň i obava o naše životné prostredie vyplýva z nasledujúcich skutočností.

Zmenami v oblasti starostlivosti o životné prostredie sa približujeme k systému osvedčenému a používanému vo vyspelých trhovách ekonomikách. Takýto prístup, nesporne užitočný, môže vyvolať i rad otázok, vyplývajúcich z rôzneho postavenia podnikov vo vyspelej trhovej ekonomike a v ekonomike síce smerujúcej k trhovej podobe, ale celých štyridsať predchádzajúcich rokov riadenej centrálne.

Zoberme do úvahy napríklad zlé ekonomickú situáciu mnohých našich výrobných podnikov, do ktorej sa mnohé dostali nie vlastným pričinením. Neumožňuje im ani len úspešnú hospodársku činnosť, nieto ešte vyrovnáť sa s jej dôsledkami pre ŽP. Na druhej strane je pravda, že hradenie negatívnych environmentálnych dôsledkov výrobnej činnosti podnikmi samotnými môžeme pokladať za faktor urýchľujúci ekonomický zánik neefektívnych podnikov. Tu však by bolo azda na mieste vziať do úvahy vzťah požadovaného a možného. Pre blízku budúcnosť

bude skôr aktuálne protirečenie medzi sadzbami platieb za znečisťovanie životného prostredia a schopnosťou podnikov tieto platby uhrádzať.

Pokladáme za správne, že nový prístup k životnému prostrediu odstraňuje výnimky, ktoré v minulosti spôsobovali neúčinnosť mnohých limitov kvality životného prostredia. Vychádzajúc však zo zatiaľ existujúcej štruktúry nášho národného hospodárstva si myslíme, že dočasne diferencovaný prístup k podnikom novovznikajúcim a k podnikom založeným v predchádzajúcich štyridsiatich rokoch je nutný (Zákon o ochrane ovzdušia). Tieto podniky mali centrálnu predurčenú príslušnosť k „čistému“ resp. „špinavému“, odvetviu z hľadiska ŽP a ani najvyšší stupeň ekonomickej samostatnosti jednoducho nemožno podnikom znečisťujúcim životné prostredie okamžite sa preorientovať na „čistú“ výrobu. Týmto podnikom by neostalo nič iné, ako zaplatiť za rozhodnutia vládnych činiteľov v oblasti formovania priemyselnej štruktúry v období industrializácie Slovenska.

Ak veríme, že nové podniky a zo starých tie, ktoré sú schopné splňať požadované environmentálne kritériá, nebudú sa už viac zúčastňovať na zhoršovaní stavu životného prostredia, nezodpovedanou ostáva otázka, ako sa vyrovnáme s ekonomicou škodou, ktorá vznikla v období centrálne riadenej ekonomiky a niektorí ekonómovia ju odhadujú až na 700 mld. Kčs (Zemanová, 1991). Takto sa dostávame k ďalšiemu subjektu, o ktorom možno uvažovať pri hľadaní prostriedkov na zlepšenie stavu životného prostredia a tým je štát (vláda) so svojou konkrétnou ekonomicou a sociálnou politikou. Myslíme si, že aktivitu v oblasti investičnej výstavby zariadení na ochranu ŽP alebo nových technológií, nech by bol systém starostlivosti o životné prostredie akokoľvek dokonalý, nemožno ponechať len na samé podniky a oblastné orgány samosprávy. Zdá sa, že v takých podmienkach, keď naše podniky a územné oblasti v dôsledku dedičstva v minulosti nie sú v rovnocennom postavení, musí štát zohrávať úlohu v rozhodovaní o environmentálnych investíciách, a teda i disponovať časťou prostriedkov poskytnutých podnikmi - znečisťovateľmi. Tento centrálny subjekt ekologickej politiky musí a ako jediný môže brať do úvahy všetky makroekonomicke, zahraničnoekonomicke a sociálne súvislosti vo väzbe na ekologickú situáciu krajiny ako celku aj jednotlivých makrooblastí.

Po výrobných podnikoch a štáte, posledným subjektom, o ktorom možno uvažovať pri hľadaní prostriedkov na krytie nákladov na zlepšenie stavu životného prostredia je u nás občan a jeho rodina. Avšak posledným len v poradí. On totiž najviac pociťuje dopad znehodnoteného životného prostredia v podobe zhoršovania podmienok rekreácie, zhoršovania zdravotného stavu a krátenia dĺžky života. Nemôžeme nevidieť, že napokon on nesie celú ťarchu nákladov environmentálneho charakteru. On uhradí cenu tovaru, do ktorej si podnik asi premietne náklady na investičnú výstavbu a prevádzku zariadení na ochranu ŽP alebo použitie drahšej bezodpadovej technológie. On pocíti, ak vláda rozhodne použiť väčšiu časť štátneho rozpočtu na financovanie

rozsiahlych environmentálnych stavieb. Preto by mal spolurozhodovať, do akej miery je ochotný podporovať všetky procesy spojené so zlepšovaním stavu životného prostredia. I tu však musíme mať na zreteli rozdiel v postavení občana žijúceho vo vyspelej trhovej ekonomike a u nás. Obyvateľ krajiny s vysokou životnou úrovňou a dokonale informovaný o dôsledkoch znečistenia životného prostredia výrazne začína dávať najavo svoju ochotu zriecť sa časti svojej materiálnej spotreby v prospech kvality životného prostredia. Inú obeť možno očakávať od nášho občana s pomerne nízkou úrovňou materiálnej spotreby a možno i obavou o jej ďalšie zníženie v dôsledku straty zamestnania. A musíme k tomu ešte stále prirátat i nízku mieru infor-

movanosti nášho obyvateľstva najmä o dlhodobých dôsledkoch znečistenia jednotlivých zložiek životného prostredia.

Literatúra

Zákon o súkromnom podnikaní občanov. Zbierka zákonov ČSFR, 1990, čiastka 23, zákon č. 105.

Zákon o štátnom podniku. Zbierka zákonov ČSFR, 1990, čiastka 24, zákon č. 111.

Zákon o ochrane ovzdušia pred znečisťujúcimi látkami. Zbierka zákonov ČSFR, 1991, čiastka 57, zákon č. 309. Zákon o životnom prostredí. Zbierka zákonov ČSFR, 1992, čiastka 4, zákon č. 17.

Zemanová, E., 1991: Ekonomická ekológia. Hospodárske noviny č. 6.

